

Мальський М. М.,
кандидат юридичних наук, адвокат

ПРИНЦИПИ ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ АНАЛІЗ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. В статті проаналізовано дослідження принципів виконавчого процесу у національній правовій доктрині, здійснено виокремлення тих принципів, які, на думку автора, слід закріпити як засадничі під час здійснення виконавчого процесу в Україні.

Ключові слова: принципи виконавчого процесу, виконавчий процес, класифікація принципів виконавчого процесу.

Постановка проблеми. На нашу думку, нормативне визначення принципів діяльності виконавчої служби та здійснення виконавчого провадження є необхідним. Таке закріплення стане декларацією готовності держави забезпечувати дотримання прав учасників виконавчого провадження, що допоможе перейти до дійсної реалізації таких прав на основі відповідних принципів.

Мета дослідження. На противагу недостатньому нормативному врегулюванню принципів виконавчого процесу в науковій думці такі принципи розкриваються та аналізуються багатьма авторами. До науковців, що займаються проблематикою виконавчого процесу в Україні, належать: С.Я. Фурса, С.В. Щербак, М.І. Штефан, Ю.В. Білоусов, Р.О. Ляшенко, К.В. Бернатович, Д.Г. Глушкова, Л.Г. Талан, В.В. Комаров, Д.М. Сібільов, К.А. Гузе.

Так, Ю.В. Білоусов відносить наступні принципи до основних принципів виконавчого процесу: принцип гуманізму; принцип неупередженості виконання; принцип предметної та територіальної юрисдикції; принцип недоторканості житла; принцип диспозитивності та публічності; принцип повноти та оперативності (своєчасності) виконання; принцип контролю [1, с. 15].

М.І. Штефан зазначає, що систему принципів виконавчого провадження складають наступні принципи: законність, рівність громадян перед законом і органом державної виконавчої служби, недоторканність людини, недоторканність житла, гласність, державна мова провадження, диспозитивність, юридична істина, змагальність, доступність, безпосередність, публічність, оперативність [2, с. 54-64].

С.Я. Фурса та С.В. Щербак виокремлюють принципи організації та діяльності Державної виконавчої служби України, серед яких: принцип законності, принцип сприяння громадянам, установам, підприємствам і організаціям, принцип обов'язковості вимог державного виконавця, принцип своєчасності виконання рішень, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, принцип змагальності, принцип гласності [3, с. 37]. На нашу думку, вказані автори досить повно визначили принципи організації та діяльності Державної виконавчої служби України, і при визначенні принципів виконавчого процесу такі дослідження повинні братись до уваги, враховуючи їх тісну пов'язаність.

Виклад основного матеріалу. Ми виділяємо наступні принципи виконавчого процесу, які, на думку автора, доціль-

но законодавчо закріпити як засадничі під час здійснення виконавчого процесу в Україні. Вважаємо за доцільне класифікувати принципи виконавчого процесу на загально-правові (конституційні) та спеціально-правові (галузеві).

Загально-правові або ж конституційні принципи виконавчого процесу є засадничими принципами, що впливають із Конституції України або міжнародних угод щодо захисту прав людини, зокрема із Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини і громадянина, є характерними для переважної більшості галузей права. Ми вважаємо за можливе виділити наступні основні загально-правові принципи виконавчого процесу:

- принцип верховенства права;
- принцип законності;
- принцип забезпечення права на захист;
- принцип гуманізму.

До спеціально-правових (галузевих) принципів виконавчого процесу, які сформовані переважно завдяки нормам Закону України «Про виконавче провадження» або тлумаченню його норм, можливо віднести наступні принципи.

Принцип обов'язковості вимог державного виконавця.

Даний принцип закріплено у статті 5 Закону України «Про виконавче провадження», згідно з якою вимоги державного виконавця щодо виконання рішень є обов'язковими для усіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб. Відповідно до ч. 2 даної статті державному виконавцю повинні бути безоплатно надані у встановлений ним строк інформація, документи або їх копії, необхідні для здійснення його повноважень.

Саме надання обов'язкового характеру законним та в межах повноважень вимогам державного виконавця забезпечує реалізацію принципу обов'язкового виконання судових рішень. Такий принцип також свідчить про спеціальний статус державного виконавця та державної виконавчої служби в системі органів виконавчої влади, що підкреслює важливість чіткого закріплення меж повноважень та обов'язків державного виконавця, задля розуміння законності його вимог та недопущення зловживань.

Принцип правової певності.

Такий принцип, поряд із принципом обов'язковості вимог державного виконавця, ми вважаємо засадничим принципом виконавчого процесу, адже він вказує на спрямованість та мету діяльності органів виконавчого провадження. Принцип правової певності (*principle of legal certainty*) є одним із складових загально-правового принципу верховенства права (*rule of law*), разом з цим, по відношенню до виконавчого процесу він носить спеціальний, характер, вказуючи на спрямованість галузі.

У національному законодавстві на конституційному рівні закріплено принцип обов'язкового виконання рішення суду, що є складовою принципу верховенства права, є уособленням принципу правової певності. Зокрема, згідно з ч. 5

ст. 124 Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України, є обов'язковими до виконання на всій території України.

В листі Вищого господарського суду України № 01-8/451 від 24.07.2008 «Про внесення змін до інформаційного листа Вищого господарського суду України від 18.11.2003 № 01-8/1427 «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та юрисдикцію Європейського суду з прав людини», зазначено, що у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» і поширенням на Україну юрисдикції Європейського суду з прав людини, ВГС України вважає за необхідне звернути увагу на, що згідно з практикою Суду одним з основних елементів верховенства права є принцип правової певності, який серед іншого передбачає, що рішення суду з будь-якої справи, яке набрало законної сили, не може бути поставлено під сумнів. [4]

Отже, для розкриття даного принципу слід звернутись до практики Європейського суду з прав людини. Так, в справі «Рябих проти Росії», Суд визначив, що незмінність остаточного судового рішення, яке набрало законної сили є складовою принципу правової певності, який в свою чергу є частиною принципу верховенства права. В даному рішенні Суд визначив, що право на справедливий судовий розгляд гарантоване ст. 6 п. 1 Конвенції, повинно тлумачитись в світлі Преамбули Конвенції, яка проголошує верховенство права спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової певності, який, серед іншого, вимагає, щоб остаточні рішення судів не могли бути поставлені під сумнів [5]. В іншій справі Суд зазначає, що право на суд, у тому вигляді, як воно гарантоване статтею 6 Конвенції, захищає також виконання остаточних, зобов'язальних судових рішень, які в державах, що визнають верховенство права не можуть залишатись у тому стані, який не передбачає юридичних наслідків на шкоду одній зі сторін [6].

Наведений вище аналіз практики Європейського суду з прав людини підтверджує те, що принцип правової певності вимагає, щоб остаточні рішення судів обов'язково виконувались, не могли бути поставлені під сумнів, що дозволяє виділити такий принцип, як засадничий в здійсненні виконавчого процесу.

Вважаємо, що передбачена законом можливість закінчення виконавчого провадження у зв'язку із закінченням строку, передбаченого законом для відповідного виду стягнення, є несумісною із принципом правової певності та верховенства права, оскільки дозволяє остаточним рішенням залишатись невиконаними. З метою реалізації принципу правової певності та верховенства права, вважаємо за доцільне виключити відповідне положення із статті 49 Закону України «Про виконавче провадження».

Принцип своєчасності виконання виконавчих документів.

Даний принцип пересікається з принципом правової певності, разом з цим він носить більш процесуальний характер, як вірно зазначили С.Я. Фурса та С.В. Щербак, він полягає у чіткій регламентації процесуальних строків вчинення виконавчого провадження, їх дотримання державним виконавцем. Цей принцип зумовлює обов'язок державного виконавця своєчасно вжити процесуальні дії, передбачені законом [3].

Про необхідність своєчасного та в межах процесуальних строків виконання судових рішень Європейський Суд з прав людини зазначає в своїй практиці, зокрема у справі «Імобільяре Саффі проти Італії» Суд вказує, що ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невинуватих затримок [7]. У справі «Джасіуніене проти Литви» Суд зазначив, що зволіканням з виконанням судового рішення можуть виправдовувати конкретні обставини, але це зволікання не повинне бути таким, щоб спричинити шкоду сутності права, захищеному статтею 6 [8].

Реалізація даного принципу можлива у випадку дотримання строків, передбачених Законом України «Про виконавче провадження», згідно зі ст. 30 якого державний виконавець зобов'язаний провести всі виконавчі дії з виконання рішення протягом шести місяців з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, а з виконання рішення немайнового характеру – у двомісячний строк. Вважаємо, що при цьому крім дотримання передбачених строків важливим є реальне виконання рішення протягом встановленого строку із сумлінним здійсненням всіх процесуальних дій державним виконавцем, а не лише закінчення виконавчого провадження у зв'язку із завершенням строку, передбаченого ст. 30 Закону, без фактичного виконання виконавчого документу. На даному етапі у зв'язку із значним завантаженням державної виконавчої служби принцип своєчасності виконання виконавчих документів, добросовісність та ефективність їх виконання дотримуються не завжди, що є однією із ключових проблем виконавчого процесу в Україні.

Принцип чіткого визначення дискреційних повноважень державного виконавця.

Зважаючи на ті сфери суспільних відносин, на які здійснюється вплив суб'єкта владних повноважень в виконавчому процесі, а саме ті правовідносини, що пов'язані із здійсненням особистих майнових та немайнових прав, які виникають з Конституції України та захищені нормами Конвенції, необхідним є чітке визначення меж дискреції повноважень державного виконавця.

На важливості чіткого законодавчого визначення меж повноважень державних органів наполягає і Європейський суд з прав людини, зокрема у рішенні в справі «Малоне проти Великої Британії», Суд визначив, що закон повинен вказувати на обсяг будь-якої дискреції, якою наділяється компетентний орган, і на спосіб її здійснення з достатньою чіткістю, з тим щоб забезпечити особу достатнім захистом від свавільного втручання [9]. Суд визначив у справі «Гіллов проти Сполученого Королівства», що щоб закон, яким здійснюється наділення дискреційними повноваженнями, був сумісним із вимогою передбачуваності, обсяг дискреції та спосіб її здійснення повинні бути виписані у нього з достатньою чіткістю, з тим щоб забезпечити особу достатнім захистом від свавільного втручання, але при цьому, щоб такі повноваження можливо було б здійснити із передбаченою метою [10]. Якщо закон надає державним органам дискреційні повноваження, мають бути визначені межі такої дискреції [11].

Таким чином, задля відповідності діяльності державного виконавця принципу верховенства права, національне право повинне містити міру юридичного захисту від свавільних втручання органів державної влади у права особи, шляхом закріплення чітких меж та обсягу повноважень державного виконавця.

Чинна редакція закону та Інструкції з проведення виконавчих дій містять межі повноважень державного виконавця щодо конкретних виконавчих дій, разом з цим вказані норми,

зокрема ті, що стосуються виконавчих дій щодо оцінки майна та його реалізації, а також порядок оскарження таких дій є недостатньо чіткими та допускають зловживання з боку державного виконавця. Порядок здійснення виконавчих дій в виконавчому провадженні, ускладненому іноземним елементом, взагалі не врегульовано законом, а між тим, на практиці виникає цілий ряд проблемних аспектів в здійсненні виконавчих дій у кожній із форм транснаціонального виконавчого процесу.

Принцип оскаржуваності дій виконавця.

Згідно з ч. 3 ст. 6 Закону України «Про виконавче провадження» рішення, дії або бездіяльність державного виконавця можуть бути оскаржені в порядку, встановленому відповідним законом. Стаття 82 названого закону містить регламентацію порядку реалізації такого права, згідно з яким рішення, дії або бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби можуть бути оскаржені стягувачем та іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до керівника відповідного органу державної виконавчої служби вищого рівня чи до суду.

Важливість контролю за дотриманням прав людини і громадянина при здійсненні органами державної влади на даних їм повноважень та виконання ними своїх обов'язків закріплено і в практиці Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні в справі «Сільвер і інші проти Сполученого Королівства», зазначено, що одним із принципів, що лежать в основі Конвенції, є верховенство права, яке означає, що втручання влади у права особи має бути предметом ефективного контролю [12].

З однієї сторони, закон передбачає два види здійснення контролю за діяльністю виконавця – двоступеневий адміністративний контроль та судовий контроль, але з іншої сторони, механізм такого оскарження, з огляду на інші норми законодавства, залишається не завжди ефективним. Цьому сприяє, зокрема, надто довге провадження у судах в справах щодо оскарження таких дій, неефективність звернення до безпосереднього керівника виконавця, повторність та систематичність порушень, високе завантаження державних виконавців, виключення зі сфери відповідальності виконавця ряду питань, що стосуються проведення експертизи та торгів, що мають наслідком неможливість оскарження таких дій у порядку ст. 82 Закону України «Про виконавчу службу».

Вважаємо, що для реалізації вказаного принципу необхідним є системний аналіз проблемних сфер оскарження відповідних дій чи бездіяльності державних виконавців з метою виявлення та усунення нормативних прогалин, що унеможливають оскарження окремих дій, що здійснюються у виконавчому провадженні.

Принцип неприпустимості ув'язнення на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Відповідну гарантію передбачено ст. 1 Протоколу 4 до Конвенції, згідно з яким нікого не може бути позбавлено свободи лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

На жаль, відповідний принцип недоторканості особи боржника на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання не закріплено в Законі України «Про виконавче провадження», хоча він і опосередковано впливає із змісту ст. 32, згідно з якою заходами примусового виконання рішень є: звернення стягнення на кошти та інше майно (майнові права) боржника; звернення стягнення на заробітну

плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника; вилучення в боржника і передача стягувачу певних предметів, зазначених у рішенні; інші заходи, передбачені рішенням.

Такі заходи примусового виконання рішень, як «інші заходи, передбачені рішенням», не дають вичерпної відповіді про заборону надавати особу покаранню, в тому числі позбавляти волі, за неможливість виконання договірного зобов'язання, у зв'язку з чим, вважаємо, за необхідне законодавчо закріпити такий принцип.

Слід зазначити, що даний принцип стосується виключно неспроможності особи виконати своє договірне зобов'язання, а у випадку умисного ухилення від виконання майнових зобов'язань або немайнових зобов'язань згідно з судовим рішенням, винна особа може бути притягнута до відповідальності, в тому числі і до кримінальної відповідальності, але лише на підставі окремого судового рішення.

Принцип недоторканості мінімуму майна, необхідного для існування боржника-громадянина і членів його сім'ї.

Даний принцип не закріплено в Законі, але він впливає із системного тлумачення його норм, зокрема особливого порядку звернення стягнення на нерухоме майно (ст. 52, 63 Закону), звернення стягнення на заробітну плату, стипендію та інші доходи боржника (ст. 68, 70 Закону), а також передбаченого законом переліку майна, на яке звернення стягнення неможливе (ст. 56 Закону).

Так, згідно зі ст. 63 Закону із заробітної плати боржника може бути утримано кошти за виконавчими документами до погашення у повному обсязі заборгованості, але лише в межах визначеного ліміту: у разі стягнення аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника та збитків чи шкоди, заподіяних злочином, – 50%; за всіма іншими видами стягнень, якщо інше не передбачено законом, – 20%.

Стосовно переліку майна, на яке неможливо накласти стягнення, то такий перелік визначено додатком до закону, і до такого майна належить: носильні речі та предмети домашнього вжитку, паливо, продукти харчування, худоба та корм для худоби, насіння, необхідне для чергової сівби, та незнятий урожай, інструменти, необхідні для особистих професійних занять і т. п. Майно, що не підлягає стягненню розраховується в певній кількості, необхідній боржнику, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, на визначений період.

Особливий порядок звернення стягнення на нерухоме майно обумовлене конституційним правом особи на житло, та в контексті виконавчого процесу полягає у визначенні мінімальної суми боргу (десять розмірів мінімальної заробітної плати), за якої можливе звернення стягнення на нерухомість та порядку черговості стягнення на нерухоме майно, що можливе лише у разі відсутності в боржника достатніх коштів чи рухомого майна, полягає у першочерговому зверненні стягнення на окрему від будинку земельну ділянку, інше приміщення, що належать боржнику, а в останню – на житловий будинок чи квартиру, де фактично проживає боржник.

Вважаємо за доцільне виділення даного принципу в числі ключових принципів виконавчого провадження.

Висновки. Аналізуючи досліджені в науковій думці принципи виконавчого процесу, очевидним стає те, що відсутність їх нормативного закріплення має наслідком різне розуміння переліку таких принципів, їх суті. У зв'язку з чим

вважаємо за необхідне виокремити, в тому числі шляхом аналізу практики Європейського суду з прав людини, та законодавчо закріпити засадничі принципи виконавчого процесу в Законі України «Про виконавче провадження».

Література:

1. Білоусов Ю.В. Виконавче провадження : навч. посіб. – К. : Прецедент, 2005. – 192 с.
2. Київський національний університет імені Т. Шевченка. М.Й. Штефан, М.П. Омельченко, С.М. Штефан. Виконання судових рішень. Навчальний посібник. Київ. Юрінком Інтер. 2001.
3. Виконавче провадження в Україні. Світлана Ярославівна Фурса, Світлана Володимирівна Щербак, Навчальний посібник. Київ – Атіка, 2002.
4. Лист Вищого господарського суду України № 01-8/451 від 24.07.2008 «Про внесення змін до інформаційного листа Вищого господарського суду України від 18.11.2003 № 01-8/1427 «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та юрисдикцію Європейського суду з прав людини».
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ряхих проти Росії», [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61261>.
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Лучіано Росці проти Італії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/30530.96-en-20021115/view>.
7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Імобільєре Саффі проти Італії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58292#{"itemid":\["001-58292"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58292#{).
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Джасіунієне проти Литви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/174d4aded4d382ab41256ce2003bb74c?OpenDocument>.
9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Малоне проти Великої Британії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57533>.
10. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Гіллов проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["austria"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57781"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Херцег-фалві проти Австрії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["austria"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57781"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Сільвер і інші проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57577>.

Мальський М. М. Принципы исполнительного процесса и их анализ через призму практики европейского суда по правам человека

Аннотация. В данной статье проанализированы исследования принципов исполнительного процесса в национальной правовой доктрине и осуществлено выделение тех принципов, которые, по мнению автора, следует закрепить как основополагающие при осуществлении исполнительного процесса в Украине.

Ключевые слова: принципы исполнительного процесса, исполнительный процесс, классификация принципов исполнительного процесса.

Malskyy M. Principles of enforcement process and their analysis through the prism of European Court of Human Rights practice

Summary. This article is devoted to analysis of studies of the principles of enforcement process in national legal doctrine and to distinguishing principles that should be consolidated as fundamental principles of enforcement process in Ukraine.

Key words: principles of enforcement process, enforcement process, classification of enforcement process' principles.